

DORYLAION ANTİK KENTİ VE TAŞRASINDA ÖLÜM ANLAYIŞI¹

Ahmet TÜRKAN*

Özet

Phrygia'nın önemli kentlerinden biri olan Dorylaion, her dönemde olduğu gibi Roma İmparatorluğu döneminde de kozmopolit bir yapıya sahipti. MÖ 12.yüzyıldan itibaren Phrygler tarafından yerleşim gören bu bölge, MÖ 3.yy'dan sonra Hellenistik kültürün etkisine girmiş, ardından Latin yerleşimcilerin gelmesiyle karmaşık bir kültürel yapıya ev sahipliği yapmıştır. Kent ve çevresindeki ölüm algısı ve ölü gömme gelenekleri de bu zeminde gelişmiştir. Buna göre, Dorylaion'da yaşayan insanlar ölümü varlığın biçim değişimi olarak görmüş, bu değişimin de ölen kişiye biçilmiş olan kader, tanrıların kararları ya da başka kutsal veya kötücül varlıkların müdahalesi sonucu gerçekleştiğine inanmıştır. Ölüm sonrası tutulan yas da bu doğrultuda ve toplumsal bir şekilde kendini göstermiştir. Bunun yanında, mevcut kültürel yapı, ölü kültürünün çeşitli şekillerinin de görülmesini sağlamış, hatta bu, bir süre sonra bir tür kurtuluş fikrine dönüşmüş ve ölen kişinin diğer dünyadaki esenliği temennisi daha belirgin hâle gelmiştir. Bu durum bölgedeki ilk eskatolojik izleri teşkil etmiş ve tek tanrılaştırma sürecinin izlenmesinde önemli bir kültürel olgu hâline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dorylaion, Phrygia, ölüm, ölü-gömme, ölü kültü, yas, eskatoloji

PERCEPTION OF DEATH IN DORYLAION AND COUNTRYSIDE

Abstract

Dorylaion, one of the important cities of Phrygia, had a cosmopolite structure in Imperial period. The region which had settled by Phrygian tribes until 12th century BC, came under the influence of Hellenism as from 3rd century BC and hosted a complex culture by arrival of Latin settlers during 1st century AD. The death perception and burial customs had developed on this cultural ground. According to this, people of Dorylaion considered the death as a change in the

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı altında yürüttüğümüz "Phrygia Epiktetos Bölgesi'nde Ölüm, Toplum ve Kimlik" başlıklı doktora tezinin bazı bölümlerinden derlenerek oluşturulmuştur.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: aaturkan@gmail.com

form of existence or some kind of transition of this form to another one, and believed that this change was caused by fate, gods or other sacred or evil beings in the religious context. Tradition of mourning also showed itself on the base of this perception socially. In addition of this, cultural structure of the period provided to appear the various type of cult of the dead, and also this belief transformed to a salvation idea and the wish of well-being of the soul in the other side became more visible. This situation constituted the early eschatological traces and had an important role monotheist transformation of the religion.

Keywords: Dorylaion, Phrygia, death, burial, cult of the dead, mourning, eschatology

Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum

- Cicero, Philippica 9

Giriş

Bugünkü Eskişehir'in kent merkezinde bulunan ve Grekçe kaynaklarda "Dorylaion", Latince kaynaklarda ise "Dorylaeum" ya da "Dorlaeum" olarak geçen antik kent, doğudan gelen askeri ve ticari yolların Marmara Bölgesi'ne bağlayan bir kavşak konumunda olması ve Porsuk Nehri'nin suladığı verimli toprakları sayesinde MS 12. yüzyıla kadar önemini korumuştur. Epigrafik belgeler doğrultusunda belirlenen hâkimiyet alanı ise MS 2. yüzyılda kuzeyde Bozdağ ve Sakarya Nehri, kuzeybatıda İnönü ve Zemzemiye, güneyde Erenköy, Aşağı Ilıca, Aşağı Çağlan, Avdan, Süpüren ve Kuyucak, kuzeydoğuda ise Yakakaya ve Gündüzler yerleşimleri ile sınırlanmaktadır².

Bölge, MÖ 2.binyıl boyunca Hint-Avrupalı oldukları düşünülen topluluklar tarafından iskân edilmiş, MÖ 12. yüzyıldan itibaren gerçekleşen Trak göçlerine maruz kalmış, MÖ 8. yüzyılda, bu topluluklarla birlikte bölgeye gelen Phrygler tarafından kurulan krallığın önemli merkezlerinden biri olmuş, bu yapının çözülmesiyle birlikte ise sırasıyla Lydia, Pers ve Makedon İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. Kent, Geç

² E. İznik, *Roma İmparatorluğu Döneminde Phrygia Epiktetos Merkezlerinde Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Eskişehir, s. 44 vd.

Hellenistik Dönem'den itibaren "Phrygia Epiktetos" olarak adlandırılan ve politik kaygılarla oluşturulan bölgenin önemli kentlerinden biri hâline gelmiş, yine bu dönemde kurumlarıyla birlikte Akdeniz tipi kent özelliği kazanmıştır³

Kentin nekropolisinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırma ve yayınların sınırlılığı, ölüm ve bu kavram çevresinde gelişen gelenekler üzerine yorumda bulunurken epigrafik kaynakları temel almamızı zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla en fazla veri de epigrafik geleneğin tüm Ortadoğu'da yüksek bir gelişim gösterdiği MS 1 ve 3.yy'lar arasından gelmektedir. Dolayısıyla bu durum, çalışmanın tarihsel sınırını Erken Cumhuriyet Dönemi ile İmparatorluk dönemini kapsamaktadır.

Bu dönemde Dorylaion'un etnik yapısı ise birden fazla bileşene sahiptir. Tüm bu tarihsel süreç içinde, bölgeye nüfuz etmiş ve kalıcı hâle gelmiş olan Phryg kültürü uzun süre Hellenistik kültüre karşı direnmiş ancak Hellenizmin toplumun tüm kurumlarında hissedilen sistematik ve dönüştürücü etkisi Anadolu'nun geri kalan kısmında olduğu gibi Dorylaion'da da yoğun düzeyde olmuştur. Hellenizm, gelişen kent yapısıyla birlikte bölgedeki baskın ve resmi kültür hâline gelmiştir. Bu döneme ait olan epigrafik belgelerin çoğu Hellen dilindedir. Buna rağmen, bazı mezar yazıtlarının sonunda beddua olarak yer alan, Hellen alfabesi kullanılarak yazılan Phryg dilinin hâlen daha kullanılması, bu yerel kültürün her şeye rağmen bu dönüşüme direndiğini ve yerel özelliklerini bir nebze olsa koruduğunu göstermektedir.⁴

Belgelere göre Latin kökenli aileler de siyasi ve ekonomik açıdan bölgede aktiftir. Yine kesin olmamakla birlikte bazı göçmen toplulukların da izlerine rastlanmaktadır.⁵ Bu

³ Kentin olası merkezlerinde görünen ve Eskişehir'in Fevziçakmak Mahallesi sınırları içinde bulunan Şarhöyük ören yerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda ortaya çıkan tabakalanma, Orta Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemi'ne kadar süreklilik izlemektedir; Şarhöyük kazıları hakkında genel bilgi ve Şarhöyük'ün tabakalanması için bkz. M. Bilge Baştürk, "Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion): 2015 Sezonu" 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.3., Edirne, 2016, s.263 – 274.

⁴ Phryg dilinin günlük yaşamda ne kadar kullanıldığı belirsizdir. Bu dil daha çok kapalı vadilerde yazıda kullanılmaya devam etmiştir. Calder Phrygce'nin bölgede günlük yaşamda konuşulmaya devam ettiğini ancak Phryglerin zaten zayıf olan yazı kültürünün Hellenistik geleneğin altında yok olduğunu dile getirmektedir. Bölgede bulunan Yeni Phrygce yazıtlar için bkz. W.M. Calder, "Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum II", *Journal of Hellenic Studies*, Sayı:33, 1913, s.97-104; W.M. Calder, "Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum III", *Journal of Hellenic Studies*, Sayı:46, No.1, 1926, s.22 – 28; A. Lubotsky, "New Phrygian Inscription No.48: palaeographic and linguistic comments", *Frigi e Frigio. Atti del 1st Simposio Internazionale Roma*, 16-17 Ottobre 1995, Roma, 1997, s.115 – 130.

⁵ Yukarı Porsuk ve Sakarya Vadileri'nde ciddi miktarda Latin yerleşimci bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğunu yönetici ve tüccar sınıf teşkil etmekteydi. bkz. P. Thonemann, "Households and Families in Roman Phrygia", *Roman Phrygia: Culture and Society*, ed. P. Thonemann, Cambridge, 2013, s.124 – 143.

çerçeve, kent ve hâkimiyet bölgesinin etnik ve dolayısıyla kültürel yapısı, temel olarak Phryg, Hellen ve Latin unsurlardan oluşmaktadır. Bölgedeki ölüm algısı ve bu algı çevresinde gelişen gelenekler de bu toplumsal zeminde ortaya çıkmıştır.

Ölüm Algısı

Antik dönem insanı için ölüm, doğum ve günlük yaşamdan bağımsız bir olgu değildi. Bu topluluklar ölümü bir “son” olarak düşünmemiştir, aksine, yaşamın bu kategorisi, dinsel anlamda varlığın bir hâlden bir diğer hâline geçmek anlamına geliyordu. Bu, insan varoluşunun bir parçasıydı ve güçlü tabularla çevrelenmişti. Ölüm, aynı bugün olduğu gibi toplumsaldı ve bu yüzden kurumsal bir bilincin ifadesiydi. Bu kavram hakkında geliştirilen dini, felsefi ve bilimsel düşüncelerin ortak noktası ise hareketin bitiminin, yani eylemsizliğin ve bu bitime karşı geliştirilen kaygının ortaya çıkardığı bireysel ve toplumsal sonuçlarıdır.⁶

Ölümü asıl deneyimleyen kişi bizzat ölen kişi olsa da, onun hakkında söylenen her şey ya ölen kişinin yaşamadan önce kendi için bıraktıklarından ya da sağ kalanların bu olguyla yaşadıkları deneyimlerden elde edilmektedir. Dolayısıyla ölümün biyolojik gerçekliğinin ötesinde, bu kavrama biçilen her türlü anlam yaşayanlar tarafından oluşturulmuştur. Bu, ölümün toplumsallığının en büyük dayanağıdır. Ölüm öncesi, cenaze, yas ve sonrasında ölü için gerçekleştirilen ritüeller bizlere bir toplumun ölüme karşı bakış açısını sunacaktır.

Phrygia Epiktetos kentleri içinde Dorylaion, ölümle yeraltının ilişkilendirilmesine dair en fazla epigrafik örneğin olduğu kenttir. Ölüm, her ne sebepten olursa olsun kader tanrıçaları Moiralara ya da başka kutsal varlıklara bağlıdır. Odunpazarı’nda bulunan, hem eşini hem de oğlunu kaybeden Apollinarios’un onlar için yaptırdığı mezar taşında “*Moiraların kötü dokunmuş ağlarıyla zapt ediliyorlar*” ifadesi kullanılmıştır.⁷ Yine eşinin bir hastalıktan dolayı ölmesinden beş gün sonra kendisi de hayatını kaybeden Beronike’nin mezar taşında Moiralara atıfta bulunulmaktadır.⁸

⁶ “Death”, *Brill’s New Pauly*, ed.H. Cancik, H. Schneider, c.4, Leiden, 2004, s.129 – 130.

⁷ MAMA V, no.30; *Domme ve oğlu Apollinarios için bu ortak mezarı yaptı. Kutsal Moirai’in kötü dokunmuş ağlarıyla zaptediliyorlar. Oğluyla aynı adı taşıyan babası, eşi ve oğlu için mezarı başında ve yatağında gözyaşı döküyor.*

⁸ MAMA V, no.63: *İşte buraya gömüldü ünlü Beronike! Beş gün önce Moiralar örmeden ağlarını, kocam Cornelius’u amansız bir hastalık aldı. Karısı ölümü ölümle nasıl sağaltsın!”*

Muttalip Köyü'nde tespit edilen başka bir mezar taşında ise, ölümün sebebi olarak “δαίμων” kelimesi geçmektedir. Burada bahsedilen Moiralar değildir. “Daimon” kelimesi tanrı ve tanrıçalar için de kullanılmakla birlikte, ölümün bu bahiste *Tykhe* ya da daha ara bir kutsal varlıkla ilişkilendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁹ Her ne kadar birbirine yakın kavramlar gibi görünse de arada bariz bir fark bulunmaktadır. Bu da bazı vakitsiz ölümlerin, tipik Hellen inancına göre tanrılar da dâhil kozmik sistemde bulunan her varlığın boyun eğmek zorunda kaldığı kaderden değil de kötü şans ya da en azından iyi ya da kötü bir kutsal varlığın müdahalesiyle açıklandığı anlamına gelmektedir.¹⁰ 12 yaşında ölen bir çocuğa ait olan bir başka mezar taşında da ölümün sebebi olarak “kıskaç ruhlar” gösterilerek bu varsayım doğrulanmaktadır.¹¹

Ölümlerin ruhlarının gideceği yer olan *Hades* de Dorylaion yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Emircioğlu'nda bulunan bir mezar taşında ölen ve Hades'e giden Aleksandros'un, yabancı bir toprakta ölen babasına seslenişi konu edilir. Bu durum, Hades'e gidebilmek için belirli şartların gerekli olduğunu göstermektedir ki antik dönemde geleneklere uygun bir şekilde ve kendi memleketinde gömülmenin önemi bir kez daha dile getirilmiş olur.¹²

⁹ MAMA V, no.64: (Bu mezar ve stel geride kalanlara Asklepiades'in burada yattığını bildirecek! Kötü talih beni, bana karşı boş umutlar besleyen Orontes Asklepiodoros'un babasından ayırdı. Her yerde komşu feryatları içinde Hieronidos'un bilge karısını geride bıraktım.

¹⁰ Daimon kelimesi aynı zamanda “ruh” anlamına da gelmektedir. Bu Hristiyan gelenekteki şeytani daimon figürü değildir. Nitekim bu kelimenin kötü anlamda kullanımı MS 5.yüzyılda başlamıştır, W. Burkert, *The Greek Religion*, Oxford, 1985, s.179 – 181. Hellenler bu isim ile pek çok varlığı nitelemiştir. Örneğin Şölen'de rahibe Diotima, Sokrates'e aşkın bir tanrı değil, büyük bir daimon olduğunu söylemekte ve bu varlıkları "insani şeyleri tanrılara, tanrısal şeyleri de insanlara bildiren"ler olarak açıklamaktadır, P. Sym. 202d-e. Bu düşünce özellikle Yeni-Platoncu akım ile daha da yayılmıştır, M. Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, New York, 1998, s.102. Aşağıda da bahsedileceği üzere vakitsiz ölümler tanrıların keyfi eylemleri olarak da görülebiliyordu. Bu durum özellikle çocuk ölümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bkz. A. Samellas, *Death in the Eastern Mediterranean (50 – 600 A.D.)*, Tübingen, 2002, s.11 – 16.

¹¹ SEG 51, No.1772; SGO III, 324. Rohde de Psyche eserinin girişinde beklenmedik ölümlerin büyü ya da kötü ruhlarla ilişkilendirildiğini yazmaktadır. Rohde, *Psyche*, çev. W.B.Hillis, London, 1925 s.3 vd. İlkel toplulukların çoğunca görünür bir inançtır bu. Pers inancına göre insanın ölümüne neden olan bir ölüm ruhu bulunmaktadır; Güney Avustralya'daki Port Lincoln kabileri arasında, yaş, yaralanma ya da buna benzer nedenler dışındaki ölümlere kötü ruhların sebep olduğu inancı mevcuttur, yine Guiana yerlileri de “Yauhahu isimli bir ruhun ölümlere neden olduğuna inanmaktadır, bkz. E. Bendann, *Death Customs – An Analytical Study of Burial Rites*, New York, 1930, s.36 -37.

¹² MAMA V, no.108; *Bu taş, Aleksandros'un babasının ve oğlunun kemiklerini gizler. Erken ölen Stratonikos önce Hades'e gitti, sonra kutsal olmayan bir şekilde yabancı bir memlekette ölen babasını çağırды. Krş. SEG 51, No.1802; SGO III, 329.*

Bu verileri göz önünde bulundurursak, MS 1 – 3. yüzyıllar arasında Dorylaion ve çevresinde yaşayan kişilerden hiç değilse bir bölümünün Hellen kültürünün ölüm ve ölüm sonrası anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ölen kişi geleneğe uygun şekilde gömülüp dini ödevler yerine getirildikten sonra, ruhu, Kharon'un kayığıyla Hades'e gider ve bir daha geri dönmek üzere Akheron'daki yerini alır. Ölen kişi kimliğiyle, ismiyle ölür ve o kimlikle diğer dünyaya geçer. Anısı da bu şekilde yaşatılır. Dolayısıyla ölüm, Dorylaion insanı için de varlığın biçim değiştirmesinden ibarettir.

Kent ve çevresinde bulunan ölü gömme gelenekleri ile ilgili çok az bilgiye sahibiz. Şarhöyük'ün hemen batısında kalan nekropolis alanında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Geç Hellenistik Dönem'den Geç İmparatorluk Dönemi'ne kadar sürekli gömü yapıldığı tespit edilmiştir. Geç Hellenistik ve Cumhuriyet Dönemi mezarlarında kremasyon ağırlıklı bir ölü gömme geleneği izlenirken, İmparatorluk Dönemi'nde kent, bölgenin karakteristiğini göstermekte ve inhumasyon gömü temel gömü biçimi hâline gelmektedir. Kandil, unguentarium, sikke ve çeşitli pişmiş toprak kaplardan oluşan mezar hediyeleri, bölge karakteristiğine de uymaktadır.¹³ Yine Şarhöyük nekropolisindeki bir mezarda iki bireyin yüzüne yerleştirilmiş şekilde ve belki de kentin tiyatroucularından ikisinin mezarında bulunan ve MS 1.yy'a tarihlenen iki adet mask, mesleğe ve bu mesleklerle ilişkili kimi kült uygulamalarına bağlı bir ölü gömme geleneğinin bölgede kendini göstermeye başladığını işaret etmektedir.¹⁴

¹³ <http://www.eskisehir.kultur.turizm.gov.tr/TR-156580/sarhoyuk-kazisi.html>. Dorylaion'a oldukça yakın bir coğrafyada bulunan ve nekropolünde sistematik kazı çalışmaları gerçekleştirilen Aizanoi, kronolojik olarak bu şablona uymaktadır. Batı Anadolu'daki kremasyon geleneği MÖ 1 – MS 1.yüzyıllar için karakteristiktir. Bu bize demografik bir dönüşümü işaret etmektedir. Bkz. E. Özer, "Aizanoi Kazısı 2011 Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.34.3, Çorum, 2012, s.277 – 289; E. Özer, "Aizanoi Kazısı 2012 Çalışmaları" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.35.2, Muğla, 2013, s.324 – 243; E. Özer, "Aizanoi 2013 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.36.3, Gaziantep, 2014, s.159 – 185; E. Özer, "Aizanoi'dan Horozlu Mezar", *Art-Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 2016, s. 1 – 24; E.Özer, E.M. Doksanaltı, "Aizanoi Kuzey Nekropolis'te Bulunan Bir Mezarı Anlamak, Okumak, Yorumlamak: Heraklesli Mezar", *Cedrus*, Sayı:5, 2017, s.287-300.

¹⁴ Stratonikeia kazılarında da aynı döneme tarihlenen masklar tespit edilmiştir. Bilal Söğüt ve Banu Yılmaz'ın bu masklar hakkında kaleme aldığı makalede bu maskların tiyatro maskı olarak kullanıldığını öne sürmüşlerdir; bkz. B. Söğüt, B. Yılmaz, "Stratonikeia'dan Üç Terrakotta Mask", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Denizli, 2012, s.1 – 7. Taciser Tüfekçi Sivas ise bir röportajında maskların bereketle ve Dionysos ile ilgili olduğunu, dolayısıyla bereket ile ilişkili olabileceklerini belirtmiştir; bkz. <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/eskisehirde-1yuzyildan-kalma-2-maske-bulundu-21324.html>. Masklardaki ip delikleri onların aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu yüzden, bizce hem Stratonikeia'dakiler hem de Dorylaion'dakiler hem tiyatro için hem de belirli kült uygulamalarında kült nesnesi olarak da kullanılmış olabilirler. İster bir kült nesnesi, isterse bir sahne malzemesi olsun, bu maskların ölü gömme geleneği içinde kullanılması, onu bir demografik unsur olmaktan çıkarıp bir dinsel objeye dönüştürmüştür. Dolayısıyla ve her iki olasılıkta da bu, aynı zamanda

Helenizm'in MÖ 3.yy'dan itibaren sistematik olarak tüm Akdeniz dünyasına yerleşmesi, Aleksandros'un ardılları ve sonrasında Anadolu'daki Hellenistik Krallıklar arasında çıkan savaşlar, MS 1.yy itibarıyla Roma'nın bölgede hâkim güç olması ve imparatorluk altında birleşen sınırlar toplumun kimyasını değiştirmişti. Tüm bunlar üzerine gelen iç savaş yılları o zamana kadar imparatorluk sınırlarının çeşitli yerlerinde yuvalanan yerel kültürlerin kendi bölgesel sınırlarının çok ötesine sıçramasına neden olmuş, gittikçe büyüyen Yeni-Platonculuk ve Epikürosçuluk gibi inanç sistemlerini güdüleyen felsefi akımlar da toplumların zihinlerindeki bu dönüşümün hızlanmasını sağlamıştır.

Ölü Kültü ve Diğer Dünya

Ölü kültürü de bu bağlamda kent ve taşrasında yaygınlaşmış olmalıdır. Bu inanç dinamiği kendi içerisinde bazı ayrımlara tabidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, ölen kişinin cenazesinin geleneklere uygun bir şekilde yapılması antik dönemde hayati öneme sahipti. Eğer söz konusu kişinin ruhu dinsel gerekler yerine getirilerek uğurlanamazsa, ruh Hades'te huzura kavuşmayabilir, dahası hiç Hades'e gidemeyebilirdi. Bu da tüm ilkel toplumlarda, hatta günümüzde bile ciddi bir tabu olan, ölüm alanıyla yaşam alanının ayrımının ihlali ve ölümün kirliliğinin yaşam alanına bulaşması anlamına gelmekteydi.¹⁵ Bu da ölüm etrafında gelişen inanç sistemi içinde dinler tarihinin animistik dönemlerinden kalma bir kaygının devam ettiğinin bir göstergesidir.

Rahatsız ruh yaşama müdahale edebilir ve yaşayanlara zarar verebilirdi. Bu yüzden ruhun çeşitli hediyeler, ağıtlar ve övgülerle tatmin edilmesi gerekiyordu. Bu ruhçu inanç dinamiği cenaze törenlerine içkin bir şekilde seyretmekteydi. Dorylaion Nekropolis'i ve çevre nekropolislerle ilgili yeteri kadar arkeolojik araştırma olmadığı için cenaze törenlerinin bu kapsamda nasıl gerçekleştirildiğine dair yalnızca tahminlerde bulunabiliyoruz. Yine de ölü gömme geleneklerinin uygulandığı her yerde ölünün ruhunun ve geride kalanların esenliği için belirli ritüellerin gerçekleştirildiğini varsayabiliriz.

Ölü kültürü içindeki bir diğer inanç sistemi de kahramanlaşma ya da tanrılaşmadır. Kahramanlık kültürü arkaik dönemden itibaren oldukça yaygın bir sosyal

bir kültürün de ifadesidir. Dorylaion yakınındaki Nikaia kentindeki Dionysos tapınımları için bkz. H. Boyana, "Nikaia Kenti ve Dionysos Kültü", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c.II, e. H. Selvi vd., Kocaeli, 2016, s.43 – 59.

¹⁵ "Death Cult", *Brill's New Pauly*, ed.H. Cancik, H. Schneider, c.4, Leiden, 2004, s.110 – 118.

kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik dönemde kişinin kahramanlaştırılması onun ölümsüz olduğu anlamına gelir. Kahramanlar Kutsanmışlar Adası'na gidebilir ve böylece sonsuz ve mutlu bir hayat sürebilir. Bu kahramanların çoğu savaşlarda başarı kazanmış kişiler ya da mitolojik karakterlerdir.¹⁶ Bir süre sonra, devlet adamları ve tüccarlar gibi toplumun önde gelen kişileri de bu kutsamadan payını almış ve aşağıda da bahsedileceği üzere imparatorluk döneminde daha mütevazı kitleler arasında da hatıranın onurlandırılması ve kutsama geleneği ortaya çıkmıştır.¹⁷ Getireceği zarardan korkularak önlem alınan ruh, bir tapınım öznesine dönüşmüştür.

Dorylaion'da bulunan ve MS 3.yy'a tarihlenen Aurelius Nestor'a ait lahitte Troia Savaşı'nın önemli aktörlerinden Nestor'a da atıfta bulunulmuş ve ölen kişinin kendisi için "tanrıya benzer" sıfatı kullanılmıştır.¹⁸ Yine ölen kişinin hayatını yücelten söylemler Dorylaion'un mezar taşlarında fazlaca yer tutmaktadır.¹⁹ Hatta on bir yaşında bir çocuğun bilgeliği ve ağırbaşlılığının vurgulandığı bir mezar taşı, bu özelliklerin iyi ahlakla özdeşleştirilen ve dinsel açıdan da olumlu karşılanan davranışlar olduğunu düşündürmektedir.²⁰ Küçük yaşta bir çocuğun bu davranışsal özelliklerinin vurgulanması, onun yaşamdaki statüsünü desteklemekten çok, ruhun ölümden sonraki durumunu iyileştirmeye yönelik bir eylem gibi görünmektedir.²¹

Bölgede tespit edilen iki yazıt da yıldırım düşmesi sonucu ölen kişinin tanrısallaştırılmasına örnek teşkil etmektedir. Mezarlardan ilki Nedymos adlı bir kişiye aittir. MS 2.yüzyıla tarihlenen mezar yazıtının hemen başında bunun "öylesine bir mezar"

¹⁶A. Samellas, 2012, s.12.

¹⁷ A. Samellas, 2012, s.16 – 17.

¹⁸ SEG 51, no. 1768; SGO III, 307, no.16/34/1.

¹⁹ Şöhreti övülen Aurelius için bkz. SEG 52, No.1337, SGO IV, 471; hayırseverlik için bkz. SEG 52, No. 1338, SGO IV, 471; soyluluğun vurgulandığı bir örnek için bkz. I.W. MacPhearson, "Inscriptions from Eskişehir and District", *Annual of the British School at Athens*, Sayı: 59, 1965, no.12.

²⁰ MAMA V, no.90; *Amyndros'un aynı adı taşıyan vakitsiz yitirilen oğlu! Evdeki bilgeliğin ve ağırbaşlılığın uğruna annen baban ağlamazken, akrabaların seni her hatırlayışlarında gözyaşları döküyor. Amyndros (bunu) ve Ia, on bir yaşındaki oğullarının anısı için dikti.* Başka ahlaki unsurların övüldüğü mezar yazıtları da vardır, örneğin "iyi evlat" için bkz. MAMA V, no.31; sadakat ve iyi annelik için bkz. MAMA V, no.81

²¹ Ailelerin erken yaşta ölen çocuklarının ölümden sonraki yaşamları için duydukları kaygının yansımaları başka bölgelerde bulunan yazıtlarda da açığa çıkmaktadır. Hatta bu kaygıyla çocuklarını bazı gizem dinlerine sokan aileler de bulunmaktadır. Çocukların esenliği için olan temenniler eskatolojik bir kurtuluş arayışına dönüşmüştür. Bu tür yazıtlara örnek için bkz. T. Drew-Bear, "A Metrical Epitaph from Phrygia", *Hellenic Studies presented to B.M.W. Knox*, ed. G. Bowersock, W. Burkert, M. C. Putnam, 1987, s. 308 – 315; R. Merkelbach, "Ganymeds Verstimmung von Sebaste in Phrygien", *Ephrarchica Anatolica*, Sayı: 28, 1997, s.141; S. Elmar, *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung*, c.2, Bonn, 1980, No.64; PETZL, G, *Die Inschriften von Smyrna*, c.I, Wien, 1986, No.544.

olmadığı vurgulanmaktadır. Nedyamos “gökten inen ateş” ile ölmüştür ve yakınları öldüğü yere bir altar yaptırmıştır.²² Yazıtta tanrının isminden bahsedilmez ancak ölünün hatırası onurlandırılır, tanrının özü, ölüm yoluyla Nedyamos’un ruhuna geçmiştir ve o da artık tanrılaştırılmıştır.

Yıldırım çarpmasıyla gerçekleşen ölümler, Hellen ve Anadolu mitolojisinde de yer almaktadır. Dionysos’un annesi Semele, Hera’nın oyununa gelerek tanrısal görkemini göstermesi için Zeus’a yalvarır. Sonunda Zeus kendini şimşek ve yıldırımlarıyla gösterir ve bunun sonucunda Semele yanarak ölür. Yanarken de Dionysos’u düşürür. Zeus çocuğu kurtararak baldırının içine saklar ve zamanı geldiğinde Dionysos Zeus’un baldırından ikinci kez doğar.²³ Şifacı tanrı Asklepios da bir yıldırım ile ölmüş ve tanrılaştırılmıştır.²⁴ Yine efsanevi Atina kralı Erekhtheus, Poseidon’un arzusu üzerine Zeus tarafından bir yıldırım la öldürülmüştür.²⁵ Euripides’in “Yakarıcılar” oyununda yıldırım çarpmasından dolayı ölen Kapaneus adlı kişiden “*kutsal ölü*” (ἱερός νεκρός)²⁶ olarak bahsedilir, o kişinin mezarını tanımlamak içinse “*kutsal mezar*” (ἱερός τμήβος) tabiri kullanılmıştır.²⁷

Bu bağlamda, MS 2.yy’a ait olan ve Kırvadan’da tespit edilen diğer örnekte, mezarın sahibi olan Plution’un yıldırımdan dolayı öldüğü “*Kutsanmışların başı Zeus, ölümü fısıldadı*” sözünden tahmin edilmektedir. Bir önceki yazıtta olduğu gibi burada da bu eserin bir mezar olmadığını vurgulanmaktadır. Yani mezar, bir kült alanı olarak kullanılmaktadır. Bu mezarın asıl ilginç yanı ise ölen kişinin tanrının katına çıktığının düşünülmesidir.²⁸ Hellenler arasında böyle bir inanç yoktur. Bazı araştırmacılar bunun Phryglerin öte dünya inancıyla bağlantılı olduğunu öne sürmektedir.²⁹

²² SEG 51, No.1764; SGO III 320, No. 16/134/32; *Saygılı bir dille geçip git ve beni bir mezar sanma sakın. İnsanların göksel yıldırıma ve ateşe taptıkları yer burası; ışık taşıyan meşaleyle kutsandı Nedyamos'un bedeni tam burada ve kaldı geride ölümsüz hatırası yaşayanlar arasında. Nedyamos'un annesi Julia, babası Abaskantos ve kardeşi Hilaros, bu altarı yaptırdı.*

²³ A.Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2006, s.269.

²⁴ Rohde, 1925, s.581.

²⁵ A. Erhat, a.g.e., s.103.

²⁶ Eur. h. 935.

²⁷ Eur. h. 981.

²⁸ SEG 51, No.1769; SGO III, 321.

²⁹ SGO III, 321 – 322. Bu Hristiyanlıkla da ilişkili olabilir. Dorylaion ve çevresinde montanist hareketin de oldukça yaygındı. Bu noktada Erken Hristiyanlığın bölgede görece yoğun yaşandığını düşünebiliriz. Tanrının katına çıkma cennetle hemen hemen özdeştir. Eskatolojiyi uygulayan tüm dinlerde tanrının sonsuz krallığına gitmek, ölümsüz ve mutlu bir yaşama sahip olmak demektir.

Tanrının kişiliğinde tanrılaşmak Phrygia’da başka bir yolla da gerçekleşmiştir. Hem tanrıya bir adak olarak hem de ölünün hatırası için dikilen yazıtlar, özellikle Dorylaion ve bugün Eskişehir’in Seyitgazi sınırları içinde bulunan Nakoleia antik kenti arasındaki dağlık bölgede ve Dorylaion’un Bithynia sınırında yoğun bir şekilde bulunmaktadır.³⁰ Bu yazıtlar iki türdür: bir kısmı mezar sahibinin hatırasını onurlandırır ve mezar işlevi açıkça vurgulanır. Bu noktada mezar ve adağın işlevi birbirinden ayrılmış ve mezar, bir adak olarak tanrıya sunulmuştur.³¹ Bununla birlikte mezarların çoğu hem ölen kişiye hem de tanrıya adanmıştır.³² Bu çift işlevli mezar stellerinin Dorylaion’daki tüm örneklerinde mezar taşının ölen kişinin yanı sıra adandığı tanrı Zeus Bronton’dur.³³

Zeus Bronton daha çok Phrygia’da tapınım gören bir bereket ve hava tanrısıdır ve bu tanrıya adanan yazıtların sayısı dolayısıyla Nakoleia ve Dorylaion’un ya da bu civardaki bir yerleşimde Zeus Bronton adına kurulmuş kült merkezlerinin olduğu düşünülmektedir. Bölgede tespit edilen adak yazıtlarının yarısından fazlası bu tanrıya aittir³⁴ ve buna rağmen kent merkezi ve yakın çevresinde bölgenin baskın dinsel karakteri hâline gelmemiş, daha çok taşrada gelişmiştir. Eskişehir kent merkezinin güneyinde bulunan ve o dönemde “Aouada” isimli bir kasaba olduğu düşünülen Avdan’da bir tapınak olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca Calder, Kırka, Kuyucak ve Ayvacık’ta da birer kült merkezinin olma ihtimali, bu kültürün özellikle Dağlık Phrygia’ya yayıldığını, hatta buranın yerel kültürlerinden biri olabileceğini düşündürmektedir. Kültürün popülerliği özellikle taşradaki ölüm algısını etkilemiş olmalıdır³⁵ Nihayetinde tanrıya ve ölen kişiye aynı anda adanan mezar taşları, ölen kişinin tanrısallıkla bütünleştiği, en azından kendisinin maddi hayattakinden daha üstün bir varlık halini aldığı izlenebilmektedir.³⁶

³⁰ E. Akyürek – Şahin, “Phrygia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı:122, 2006, s.89 – 124; ayrıca bkz. E. Akyürek – Şahin, “Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”, *Olba*, Sayı: 20, 2012, s.345 – 382.

³¹ Dorylaion’daki bir örnek için bkz. SEG 62, No.1159; E. Akyürek-Şahin, 2006, No.8.

³² Dorylaion’daki örnekler için bkz. E. Akyürek-Şahin 2006, No.9, 12 ve 23.

³³ E.Akyürek – Şahin, 2012, s.345 vd.

³⁴ MAMA V, s. xxxviii – xxxix.

³⁵ MAMA V, s. xl.

³⁶ MAMA ekibi Hristiyanlığın bu bölgede yayılmasını kolaylaştıran etkenler arasında Zeus Bronton kültürünün de olduğunu öne sürmektedir; MAMA V, s. xl. Genel olarak bakacak olursak eğitim düzeyinin düşük olduğu kırsal bölgelerde daha hızlı yayıldığını söyleyebiliriz. Özellikle daha az Hellenleşmiş, izole bölgelerde monoteist dönüşümün bu son temsilcisi çabuk kabul görmüştür. Bunun nedeni Hristiyanlığın dar gelirli küçük grupları örgütlemedeki başarısının yanı sıra bu yerel topluluklarının kültürel yapısının

Günümüzde olduğu gibi antik dönemde de birey, sahip olduğu kimlikle ölür. Bedeni terk etmiş olan *psyche* ölümlü özelliklerinden sıyrılmıştır. Öncelikle görüntüsünü kaybetmiştir; artık biçimsizdir, gölge ya da dumana benzer bir varlıktır, bir düş gibidir.³⁷ Onu kimliğiyle bütün hâlde tutan tek şey hatırası, yani *memoria*'dır. Odysseus'ta "düşünemeyenler" olarak tanımlanan ruhlar, dünyadaki yaşamlarıyla birlikte varolabilirler. Kana karşı zaafı vardır, iradeye sahip değildir. Ancak Akhilleus ve Patroklos gibi kişiler Odysseus ile konuşur, onunla iletişim kurabilir. Onlar bunu hak etmiştir çünkü kahramandır. Hatıraları onurlandırılmıştır. Ruhun, başka bir formda ve bilinçli bir şekilde kendi varlığını korumasını sağlayan şey budur. O, önceki yaşamının bilinciyle ayaktadır, dolayısıyla esenliği de bu yaşama bağlıdır ki iyi yaşam ve dolayısıyla iyi bir ölüm³⁸ ölümden sonrasının da iyiliğini garanti etmek anlamına gelmektedir. *Psyche*, an'ın bilincine sahip değildir ve onun geçmişteki ölümlü yaşama olan bu bağlılığı aynı zamanda özgürlüğüdür; onun özgürlüğü halen var olmasındadır. "Cennet" fikri, ruhun sonsuz esenliğinin an'ın farkındalığıyla tamamlanması üzerine kurulmuş bir ödüllendirme girişimidir; yani maddi hayatın sonsuz ve acısız hâli. MS 1.yy'dan itibaren kültürler, insanlara bu ödülü vaat etmeye başlamıştır. Ölüme karşı olan teslimiyet insan zihninde bir anlayışa dönüşmüştür.

Dorylaion antik kenti ve çevresinde de tüm bunlar yaşanmıştır. Ölü kültürünün üç farklı hâli eş zamanlı olarak bölgede görülmüş ve insanlar arasında yayılmıştır. Kentteki öte dünya düşüncesi Hellen dininin öngördüğü yeraltı dünyası ile tanrısal ve sonsuz bir yaşam arasında çeşitlenmiştir. Bu durum, Hristiyanlıkla birlikte mevcut dinsel zemin üzerinde palazlanmış ve böylece kentten taşraya kadar gerçekleşen dinsel dönüşüm, ölüm algısında farklılaşmaya (ya da belki de bütünleşmeye) yol açmıştır.

Hatıra ve Yas

Hatranın ölüm gelenekleri ve algısı içindeki tek işlevi ölen kişinin onurlandırılması, onun ruhundan korunma ya da ölüme bir kimlik kazandırmak değildir.

daha primitif olmasıdır. Zayıf panteon ve basit mitoloji, Hristiyanlık teolojisine direnmede güçlük yaşamış olmalıdır. Üstelik Phrygia gibi *pagan monoizme* yapısal anlamda elverişli olan bir coğrafyada (Phryglerin hava tanrısı *Papas*'a benzeyen ve yerel dinamiklere göre bereket özellikleri eklenmiş bir hava tanrısı, Hristiyan tanrının kabulünde oldukça önemli bir köprü olacaktır.

³⁷ SEG 62, No.1160; E. Akyürek-Şahin 2006, No.9.

³⁸ *Ars Morienti* ya da "ölüm sanatı" Platon sonrası felsefenin ölüm ve ahlak arasında kurduğu bir köprüdür aynı zamanda. İyi yaşarsak iyi ölürüz ve böylece hatıramız da iyi olur.

Hatıra, aynı zamanda yasın bir parçasıdır. Yas ise ölümün belki de geriye kalanlara en fazla temas eden aşamasıdır. Bu, belki de ölüyle geride kalan kişi arasındaki empatinin en yoğun yaşandığı an'dır. Bir süre önce hareket hâlinde olan, konuşan, çeşitli duyguları çevresindekilerle birlikte yaşayan, hikâyelerini anlatan kişi artık hareketsiz hâldedir. *Psyche* özgür kalmak istemektedir ve yakınları onu diğer dünyaya (artık hangi öte dünya inancına sahiplerse oraya) yolcu etmelidir. Cenaze töreninin usulünce gerçekleştirilmesi öncelikle ölen kişinin yakınlarının bir görevidir ve yas da bu görevin içindedir.³⁹

Modern psikoloji yasın aşamalarını inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme olarak beşe ayırmaktadır.⁴⁰ Dorylaion'daki mezar taşları üzerinde yasın bu süreçlerinden hiç değilse öfke, depresyon ve kabullenme aşamaları gözlemlenebilmektedir. Bunların çoğu beklenmeyen ölümlere karşı geliştirilen tavırlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere genç ölümler ya da hastalık dolayısıyla gelen ölümler antik dönem insanı tarafından normal karşılanmazdı. Dolayısıyla bu ölümlere karşı geliştirilen tavır da vaktinden önce ölen kişiden yoksun kalmak, onu kaybetmek ve aynısının kendisi ve çevresindeki diğer insanların da başına gelebileceği düşüncesiyle çevreleniyordu. Bu da kişinin hatırası, ölüm ve buna tanık olan kişinin arasında bir bağ oluşmasına neden oluyordu.

Ağıtlarda dile getirilen şey daha çok ölenin ve kalanın kader karşısındaki çaresizliğidir. Bu, ölen kişiye değil de daha çok tanrılara ve diğer kutsal varlıklara karşı beslenen bir öfke ve kırgınlığın ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta bu ifade, neredeyse yasın temel konusu hâline gelmiştir. Örneğin Beronike'nin mezar taşında, eşinin ve kendisinin ölümü için Moiralar suçlanırken, art arda gerçekleşen ölümlere karşı olan çaresizlik ve kırgınlık "karısı ölümü ölümle nasıl iyileştirsin!" şeklindeki bir ifadeyle somut hâle gelirken, bu aynı zamanda bir kabullenmeyi de göstermektedir.⁴¹

Yine yukarıda üzerinde durulan ve on iki yaşında, muhtemelen hastalıktan dolayı ölmüş bir çocuğun mezar taşında, ölümden sorumlu tutulan ruhlara "kıskanç" vurgusunun yapılması, bu konuda doğaüstü güçlere karşı duyulan bir öfkeyi de ifade etmektedir.⁴²

³⁹ Bu aşama o kadar önemliydi ki eğer ağıt yakacak yeterince kişi yoksa profesyonel ağıtçılar kiralanırdı. Hatta ölen kişi varlıklı biriye, yas tutacak kişi olsa da profesyonel yaşçılar kiralar ve böylece cenaze süresince ağıtlar okunurdu; W. Hatto, "Trauerkleidung", *Der Kleine Pauly*, c.5, Stuttgart, 1975, s.929.

⁴⁰ N. Laneri, "An Archaeology of Funeral Rituals", *Performing Death*, ed.N. Laneri, Chicago, 2008, s.3 vd.

⁴¹ MAMA V, No.63

⁴² SEG 51, No.1772; SGO III, 324.

Apollinarios'un eşi ve oğlu için yaptırdığı mezarda yasin sığağı sığağına görüntüsü "eşi ve oğlu için mezarı başında ve yatağında gözyaşı döküyor" şeklinde ortaya çıkar.⁴³ Bu, cenazeden sonra da yasin devam ettiği bir bunalım sürecini göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka yazıtta Menandros isimli bir babanın ondan önce ölen ve ardında iki evlat bırakan oğlu için tuttuğu yasin, oğlunun kendinden önce ölmesinden sonra onun hatırasıyla yaşadığı acıyla birlikte uzadığını görmekteyiz.⁴⁴

Yine Asklepiades'in mezar taşında "komşu feryatları içinde" ifadesi, yas sürecinin oldukça toplumsal olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Aynı şekilde henüz on bir yaşında ölen Amyndros'un mezar taşında da akrabalarının çocuk için yas tuttuğundan bahsedilmektedir.⁴⁶ Bu noktada cenaze törenleri ve bu törenlerde gerçekleştirilen kitlesel eylemlerin toplumsallaşmadaki önemini de sergilemektedir.

Sonuç

Ölümü yenmek ya da en azından ona karşı üstün gelmek, insanın kendinin farkına varmaya başlamasıyla, yani benlik duygusunun ortaya çıkmasıyla birlikte başlayan bir çaba olmuştur. Totemizm ve animizm gibi ilkel dinlerden başlayarak günümüzdeki en büyük takipçili inanç sistemlerine kadar, ölüm kavramı dinsel düşüncenin tam merkezinde yatmaktadır. Benlik, ölümden sonra bir yaşamın bulunmama olasılığını kabul etmemiş, bu eylemsizliği ve bitimi açıklamaya çalışmıştır. Böylece ölüm, yaşamla sıkı sıkıya bağlı bir düşsel kategori hâline gelmiş, bu kavrama bakış açısı zamana ve coğrafyaya göre değişmiş, çeşitlenmiş ve dolayısıyla yine bu kavram çevresinde gelenekler inşa edilmiştir.

⁴³ MAMA V, no.30.

⁴⁴ SEG 51, no. 1771; SGO III, 318. Yas sürecinin mezar taşlarına yansması sosyo-ekonomik durumla da sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Mezar şiri geleneğiyle, hiç değilse Dorylaion için bunu söyleyebiliriz, daha çok eğitilmiş ve önde gelen ailelerde karşılaşılmaktadır.

⁴⁵ MAMA V, No. 64.

⁴⁶ MAMA V, No. 90: Bu yazıtta akrabaların ağladığından ancak anne babanın ağlamadığından bahsedilmektedir. Bu diğer örneklerde karşılaşılmayan bir durumdur. Bu durumun, yani birinci derece yakınların yas sürecinde göz yaşı dökmemesinin ailenin kişisel bir kararı mı olduğu yoksa yerel bir geleneğe özgü mü olduğu tartışılmalıdır. Bu aile Phrygialı olabilir ancak bunu söylemek için elimizde onomastik verilerden fazlası yoktur. "Ia" ismi Attis mitosunda da geçmekte ve özellikle Phrygia – Bithynia sınırında kullanılmaktadır; bkz. A.M. xxiv, 1899, s.447, no.46 (Sakarya vadisinin 15 km kuzeyinde); B.C.H. xxiv, 1900, s.397, no.70 (Orta Sakarya Vadisi); ve no.55 (Nikaeia); C.I.G. 3722b (Bursa). Attis mitosunun söz konusu versiyonu için bkz. Adv. Nat. 5.7.

İmparatorluk dönemi Dorylaion ve taşrasına baktığımızda, bölgedeki karmaşık demografik yapının dinsel inanç ve düşüncelere de yansıdığını görmekteyiz. Bu durum, ölüm ve ölü gömme geleneğinde de kendini göstermiştir. Dorylaion’da yaşayan insanlar, antik dönem geleneğine uyararak, ölümü ruhun bedenden ayrılıp kendini başka bir varlık düzleminde gerçek kılması olarak düşünmüştür. Özellikle ani ve zamansız ölümlerin yol açtığı acı dolayısıyla ortaya çıkan yas geleneği, ölümün nedenleri arasında kader, şans ve kötü ruhlar gibi doğüstü güç ve kavramların olduğunu düşünüldüğünü göstermektedir.

Bu algının yanı sıra Hellen geleneğindeki öte dünya algısının da bazı kırılmalar yaşadığı görülmektedir. Söz konusu dönem tüm Akdeniz dünyasında eskatolojik kaygıların ortaya çıktığı dönemdir. Bu kaygıların bir fikir ya da fikirler silsilesi olarak ortaya çıkması birden fazla yolla gerçekleşmiştir ve ölüm algısının dönüşümü de bu ayaklardan biridir. Özellikle ölü kültü ve yas sürecindeki temenniler, hatıranın ve ölünün manevi özelliklerinin ön plana çıkarılması, bir veda değil, bir hazırlığın işareti gibi görünmektedir. Ölümden sonraki dünyanın Hellenistik görüngüsü, yerini iyi yaşama karşılık iyi bir ölümü ve sonrasında iyi bir ölüm sonrası müjdeleyen bir kurtuluş fikrine dönüşmüştür.

Bu dönüşümde söz konusu dönemde iyiden iyiye gelişen gizem dinleri, yerel kültürlerin, özellikle taşrada kendini koruyabilmesi ve tüm Önasya’da karşılaşılan tektanrıca eğilimin güdümünde gerçekleştiğini düşünmek mümkündür. Bölgedeki Hristiyan ve Montanist nüfus ile yerel kültürler hakkında gerçekleştirilecek ileri araştırmalar ölüm kavramında yaşanan bu algı değişiminin açıklığa kavuşmasına yardımcı olacaktır. Böylece yalnızca Dorylaion için değil, genel olarak Phrygia ve hatta imparatorluk döneminde iç bölgelerin yaşadıkları kültürel süreç hakkında da doyurucu sonuçlara ulaşılabilecektir.

Bibliyografya Ve Kısaltmalar

- Adv. Nat: Arnobius, *Adversus Nationes*, çev. H. Bryce, H. Campbell, Edinburgh, 1871.
AKYÜREK – ŞAHİN, E., “Phrygia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı:122, 2006, s.89 – 124;
AKYÜREK – ŞAHİN, E., “Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”, *Olba*, Sayı: 20, 2012, s.345 – 382.
BAŞTÜRK, M.B., “Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion): 2015 Sezonu” 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.3., Edirne, 2016, s.263 – 274.
BOYANA, H., “Nikaia Kenti ve Dionysos Kültü”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c.II, e. H. Selvi vd., Kocaeli, 2016, s.43 – 59.

- BURKERT, W, *The Greek Religion*, Oxford, 1985.
- CALDER W.M., “Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum II”, *Journal of Hellenic Studies*, Sayı:33, 1913, s.97-104;
- CALDER W.M., Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum III, *Journal of Hellenic Studies*, Sayı:46, No.1, 1926, s.22 – 28
- CANCIK, H., H. SCHNEIDER (ed.) “Cult of the Dead”, *Brill’s New Pauly*, c.4, Leiden, 2004, s.110 – 118.
- CIG: Corpus Inscriptionum Graecarum, ed. A. Böckh et al., Berlin, 1828.
- “Death”, *Brill’s New Pauly*, ed.H. Cancik, H. Schneider, c.4, Leiden, 2004, s.129 – 130.
- DIXON-KENNEDY, M., *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, New York, 1998.,
- DREW-BEAR, T., “A Metrical Epitaph from Phrygia”, *Hellenic Studies presented to B.M.W. Knox*, ed. G. Bowersock, W. Burkert, M. C. Putnam, 1987, s. 308 – 315.
- ELMAR, S., *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung*, c.1, Bonn, 1980.
- ERHAT, A., *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2006.
- Eur.H.: Euripides, *Hiketides*, (içinde) Suppliant Women – Electra – Heracles, LOEB Classical Library, Cambridge, 1998.
- HATTO, W., “Trauerkleidung”, *Der Kleine Pauly*, c.5, Stuttgart, 1975, s.929.
- İZNİK, E., *Roma İmparatorluğu Döneminde Phrygia Epiktetos Merkezlerinde Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.
- LANERİ, N, “An Archaeology of Funeral Rituals”, *Performing Death*, ed.N. Laneri, Chicago, 2008, s.1 – 12.
- LUBOTSKY, A., “New Phrygian Inscription No.48: palaeographic and linguistic comments”, *Frigi e Frigio. Atti del 1st Simposio Internazionale Roma*, 16-17 Ottobre 1995, Roma, 1997, s.115 – 130.
- MACPHEARSON, I.W., “Inscriptions from Eskişehir and District”, *Annual of the British School at Athens*, Sayı: 59, 1965, s.11 – 16.
- MAMA V: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, c.5., ed. C.W.M. Cox, A. Cameron, Manchester, 1937.
- MERKELBACH, R., “Ganymeds Verstimmung von Sebaste in Phrygien”, *Epigraphica Anatolica*, Sayı: 28, 1997, s.140 – 144.
- ÖZER E., “Aizanoi Kazısı 2011 Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.34.3, Çorum, 2012, s. 277 – 289.
- ÖZER E., “Aizanoi Kazısı 2012 Çalışmaları” *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.35.2, Muğla, 2013, s.324 – 243.
- ÖZER E., “Aizanoi 2013 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, no.36.3, Gaziantep, 2014, s.159 – 185.
- ÖZER E., “Aizanoi’dan Horozlu Mezar”, *Art-Sanat*, Sayı:5, İstanbul, 2016, s. 1 – 24.
- ÖZER E., E.M. DOKSANALTI., “Aizanoi Kuzey Nekropolis’te Bulunan Bir Mezarı Anlamak, Okumak, Yorumlamak: Heraklesli Mezar”, *Cedrus*, Sayı:5, 2017, s.287-300
- ÖZER E., “Aizanoi, Ölü Gömme Adetleri”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 63, 2018, s.
- PETZL, G, *Die Inschriften von Smyrna*, c.I, Wien, 1986.
- Pl. Sym.: Platon, Symposium, (içinde) *Lysis – Symposium – Gorgias*, LOEB Classical Library, London, 1925.
- ROHDE, E., *Psyche*, çev. W.B.Hillis, London, 1925.
- SAMELLAS, A., *Death in the Eastern Mediterranean (50 – 600 A.D.)*, Tübingen, 2002.
- SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*, ed.Thomas Corsten, Angelos Chaniotis et al., Brill, Leiden, 1923-.

Cilt: 1, S: 1
Kasım 2018
ESOGÜTD

SGO: *Steinepigramme aus dem griechischen Osten*, ed. R. Merkelbach, J. Stauber, Leipzig, 2001.
SÖGÜT, B. B. YILMAZ, “Stratonikeia’den Üç Terrakotta Mask”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Denizli, 2012, s.1 – 7
THONEMANN, P., “Households and Families in Roman Phrygia”, *Roman Phrygia: Culture and Society*, ed. P. Thonemann, Cambridge, 2013, s.124 – 143.